

*Hodnoty kulturní a
mocnosti životní*

HODNOTY KULTURNÍ A MOCNOSTI ŽIVOTNÍ

FRANTIŠEK XAVER ŠALDA

eknizky.sk

Hodnoty kulturní a mocnosti životní by František Xaver Šalda is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License, except where otherwise noted.

Obsah

Protest proti mnohému	vii
I.	1
II.	5
III.	11
IV.	15
V.	19
POZNÁMKY	23

Protest proti mnohému

V tomto článku zkoumá Šalda podstatu umělecké tvorby a omyly, které brání jejímu porozumění. Autor rozvádí zejména úvahy o nebezpečí, které tkví v racionalistickém postoji k umění. Zajímavý je také názor na pojem svobody v umělecké tvorbě. Je pozoruhodné jak mnoho omylů o povaze tvorby přetrvává dodnes a článek je tak po více než stu letech stále aktuální. (Novina 3, 1909)

Jest v člověku i něco, co chce sloužiti. (Goethe)

I.

Ničeho smysl není dnes tak vzácný u nás jako smysl hodnot kulturních, ano, vzácná jest i již jen jakási tucha o nich. Všecky snahy soustřeďují se dnes u nás skoro výlučně na pokrok hmotný, hospodářský, politický, nanejvýš osvětňý – a nic není za tím a nad to. Rozmáhá se všude povrchní racionalism, nasycený a velmi s sebou spokojený, a krátkozraký utilism začíná ovládat celý život. Ze všech složek životních cení se nejvýše a výlučně rozumovost a přehlíží se, že rozumovost nezaručuje nikterak největší sílu a největší vývojové možnosti – spíše naopak: rozumovost bývá až příliš často jen znakem toho, že původní síla životní vyvětrala a kouzlo jeho vyvanulo a že život ochladil se tu již a seschnul v pevný přehledný tvar, který jest již počátkem kornatění a odumírání. Utilism cení všecko jen po tom, prospívá-li mu to, a ovšem prospívá-li mu to ihned, bezprostředně, hmotně, hmatavě. Ale v tom již zase jest uzavřen klam a jsou dány podmínky k podceňování hodnot nejvyšších: neboť nejvyšší hodnoty nejsou užitkové ve všedním smyslu slova, účinek jejich nemůže se dostaviti přes noc, neboť působí z velikých dálek, a tedy pro lidské pozorování opožděně; a přinášejí-li i prospěch, jest to prospěch vnitřní a celkový, který bývá nejméně přístupný povrchnímu pozorovateli. Z etiky chápe se jen její nejobmezenější a nejnižší část: morálka, a ovšem jen morálka kupecká, morálka směny, morálka bezprostředního a hmatavého užitku. Že říše etická jest říší vzpoury a činu, že etické hodnoty musí býti stále znovu prožívány a proboužovány, zapomnělo se příliš rychle i tam, kde bývala před léty toho alespoň tucha. A s tím souvisí těsně i neúcta k vlastním tvůrčím hodnotám životním, kterou vidíš na všech stranách; výše než člověk tvůrčí cení se člověk reprodukuující a popularizující; výše než čin cení se práce; nad osobnost svézodpovědnou staví se poslušný člověk formulkový a mechanism a schematicism zavaluje dnes život, jako jej zavaloval dříve. Znesvěcen jest život pro formulku a znova páše se na životě hřích a v podstatě stejný hřích jako dříve.

Budiž mně rozuměno: přeji si pokroku hmotného, hospodářského, politického i osvětňého jako kdokoliv z vás; a vím, že nemáme ho posud dosti. Ale co žádám a musím žádat, jest, aby si lidé uvědomili, že všecek

2 Hodnoty kulturní a mocnosti životní

pokrok hmotný i osvětý jest jen stupněm k čemusi vyššímu: ke kulturním hodnotám. Kde stává se cílem sám sobě, kde nechápe se a nepojímá se nic nad něj, tam vede rovnou v civilizované barbarství, k otupení srdce a k zakrnění duše. Nemám nic proti osvětě; naopak: přeji jí. Ale jest třeba poznati, že z osvětý může se státi a stává se v pravdě již často osvětářství a osvětaření, nová forma filistrovství, a že vedle starých filistrů vlastenecko konzervativních jsou možní a rostou již filistři pokrokářští a osvětářští, kteří věří v pokrok jako v dogma a ubíjejí jím život nebo hůře: vysušují a odkrevují jej, zasypávají rozumářskými struskami jeho horké tvůrčí zdroje; filistři, jímž rozumářství vypilo všecku krásu a poesii, všecko umění, všecko mysterium. Nepomlouvám protiklerikalismu – naopak soudím, že jest užitečný i nutný u nás – ale tvrdím, že jest negativný a nemůže vyplniti života moderního člověka, aniž ho poškodil. Smysl a účel má jen tam, kde jest cestou k vyšším kladům, k očištěným hodnotám náboženským nebo k jiným hodnotám nadosobním.

U nás ztotožňuje se šmahem civilizace s kulturou. Ale neprávem: pochopiti rozdíl mezi nimi a rozpor mezi nimi jest právě počátek a zrození člověka vpravdě kulturního. Civilizace to jsou: dobré a rychlé železnice, rozkvět hospodářský, racionální těžba z půdy, komfort v obydlí a hygienické podmínky životní, slušný tisk denní, čisté prádlo, rozumná a účelná strava i životospráva, lázně, pokrok inženýrský, technický, politický, hospodářský, zdravotní. To všecko může míti národ a člověk, a přece může být i barbar. Můžeš žíti životem rozumovým, střízlivě a účelně, a přece můžeš býti po duši a po srdci i po vyšších stránkách intelektu mrzák, člověk, který zahubil v sobě život duše, který nevidí dál než na špičku nosu, jemuž celý boží svět jest němý, hluchý a mrtvý, jemuž nešumí odnikud zdroje života a jehož sám stín, kam padne, otravuje všecko mrazem a smrtí.

Naproti tomu může žíti divoch, který nemá nic z těchto tak zvaných vymožeností civilizace, životem kulturním; může cítiti, jak vlá jeho životem tucha čehosi božského; příroda hovoří k němu a nebe sestupuje ve sváteční chvíli do něho; má své bohy, svou vlast, své předky, jest svázán s nimi i se svou půdou svatým poutem. Každý den jeho má své dílo a svátky jeho jsou plné smyslu a zasvěcení. Má svou poesii a své umění, svou tradici i svůj obřad: jeho smysly básní, jeho duše kvete a žene nové orgány jako keř nové pruty. Život jeho jest posvěcen velikými kladnými hodnotami a prožitý obsah jeho duše jest bohatší tvůrčími silami než život nejkorektnějšího

evropského rozumáře, který si jej úplně vyložil a svedl v řadu formulí a formulek...

Nemusím snad ujišťovat, že nepomlouvám tím civilizace. Naopak: miluji moderní civilizaci, dovedu ji oceniti i užítí jí, jest mně zdrojem radosti – ale není mně sumou všeho, není mně cílem a vrcholem dění lidského nebo světového, není mně alfou a omegou všeho lidského snažení. Neříkám také, že musí býti rozpor mezi ní a kulturou duševní. Naopak: rozporu toho nemá býti a není tam, kde civilizace plní svůj úkol, kde jest nižším stupněm kultury a cestou k ní, kde prostředkuje vliv hodnot tvůrčích a kulturních, kde je uskutečňuje a ztělesňuje, kde slouží kultuře.

Ale v zemi v níž vládne pokrokářská pověra jako u nás, musím zdůrazniti: byly věky dávno minulé, které byly zanedbány v pokroku hmotném, hospodářském, politickém i osvětovém, a přece stály vysoko kulturou nad námi. Život jejich byl nesen hodnotami, kterých jsme my pozbyli. Neměly snad vyvinutých metod vědeckých, ale měly za ně poznání intuitivné, náhradu nikterak nižší, spíše naopak. Měly jistoty a klady, které unikly nám; byly vázány velikými konvencemi a věrami a právě proto mohly se soustředit ve styl a zanechat díla zákonné krásy, o níž se nám ani nesnilo. Genius k nim hovořil a ony dovedly mu naslouchati. Činy dovedly odpovídati na všechny inspirace života. Jsou veliké útvary a celky, my jsme vedle nich tříšť a prach.

II.

Den co den udivuje mne znova a znova, jak málo jest u nás chápána tvorba básnická a umělecká, jak se nerozumí její podstatě, jak nám uniká sám ráz činnosti a sám děj tvorby této. A přece byla již řečena i moderními filosofy a vědci slova, která pojímají správně svéráz tvorby umělecké a básnické a vnikají hluboko do děje tvůrčího.

Zkoumáš-li omyly, které nám zadržávají cestu k správnému hodnocení tvorby básnické a umělecké, pochopíš brzy, že většina jich dá se svěsti v základní kořen: ztotožňuje se činnost umělecká a básnická s činností vědeckou, poznání básnické a umělecké s poznáním naukovým. Umění a poesie jsou znásilňovány rozumářstvím; žádá se po umění a po poesii, co nemohou dáti, necítí a necení se, co mají a mohou dáti.

Správný pohled na věci umělecké a básnické nemůžeš získat, pokud nepochopíš, že poznání umělecké jest cosi svého druhu, že liší se pojmově a zásadně od poznání vědního. Činnost vědní chce získati všeobecných pojmů, činnosti umělecké a básnické jde o poznání věcí jednotlivých. Vědecká činnost jest činnost abstraktná, činnost básnická jest činnost intuitivná. Poznání vědecké chce podati veliké generalisace, abstraktný a všeobecný výklad dění světového i lidského. Básník a umělec naproti tomu jest milenec věcí a stavů zcela určitých a konkrétních, jedinečných; jest opojen cele kouzlem prchající chvíle, která se nevrací. Vědec podává nejvšeobecnější formu dění, básník nebo umělec jeho formu nejužší, jedinečnou; tam snaha obejmout svět, zde touha proniknout život a promilovat jej v tom, co má nejkřehčího, nejmilostnějšího, nejprchavějšího, co „láme se a hasne, zatím co hovoříme“. „Aimez ce que jamais on ne verra deux fois,“ „milujte, co nikdy dvakrát neuzříte,“ jest výkřik vyražený ze samé duše básníkovy, a snaha dáti nám promilovati toto prchavé a nenávratné kouzlo životní jest právě jeho sen a cíl jeho snahy.

Poznání umělecké a básnické jest svět sám v sobě uzavřený a dovršený; co opravdový básník nebo umělec poznal, poznal pro věky, poznal navždycky: stojí to zde jako cosi celého a jednotného, jako akord světla, jemuž nelze nic ubrat, k němuž nelze nic přidat. Jest to pohled světelné intuice vržený do mlh a svárů života: co vynesl, leží před námi jasné, bezesporné, jedinečné,

6 Hodnoty kulturní a mocnosti životní

nepochybné – kořist duše zažehlé láskou, kořist vykoupená bolestí a posvěcená mihotavým bleskem osudné chvíle. Poznání vědecké neustále jest přetřásáno, opravováno, doplňováno – jsme zde ve sféře věčných pochyb, věčné kritiky, věčného pokroku, ale i věčné rozkolísanosti a nejistoty. Na půdě pevné a nesporné stojíme však v poesii a v umění: co umělecký nebo básnický čin, to hodnota neměnná, položená mimo dosah všeho pokroku. Mění se ovšem technika umělecká a jest možno snad i do jakési míry říci, že pokračuje, ale ve vlastní vnitřní hodnoty umělecké a básnické nemá to vlivu. Básnická velikost Shakespearova nebo Calderonova není zasažena tím, že dnes pracuje se v divadelních hrách technikou, jak říkáme vyspělejší; tato tzv. vyspělost záleží v tom, že technika ta jest úspornější neb účelnější. Ale úspornost a účelnost jsou pojmy hospodářské a ne básnické a nedotýkají se básnického poznání světa a duše, které jsou uzavřeny v oněch dílech. Poznání umělecké nebo básnické jest jisté a bezsporné – v tom právě jest kulturotvorná síla umění, jeho význam společenský: dává nám hodnoty mimočasové a nadčasové, cosi pevného a nekolísavého v moři nejistoty, pochyb a změny. Poznání básnické neb umělecké jest neseno intuicí a znakem intuice právě jest tato bezsporná jistota: v intuici přitakává nebo popírá právě mnohem víc než rozum, zde přitakává nebo popírá celá bytost lidská, všechno vědomé i podvědomé v ní. Poznání umělecké a básnické jest takovéto zmocněné poznání celou bytostí lidskou a logika jeho jest mnohem tajemnější a klikatější, hlouběji ukrytá než logika rozumovosti. V uměleckém poznání účastní se, jinak řečeno, více bytosti lidské, více celku bytosti lidské než v poznání vědeckém. V poznání básnickém a uměleckém organisuje se ne rozum lidský, nýbrž síly životní, a nejtemnější a nejkořenější síly životní.

Tím jsou umění a poesie omlazovatelky života, tím jsou mocnosti životodárné: stále tryskají z nich teplé prameny, tekuté ohnivé síly, jimiž jihne svět, který by jinak zestaral a zkorál v skepsi, rozumářství a abstraktnictví. Jimi vylévá se ve svět znova a znova požehnání jistoty smyslové a bezsporné, jimi dobírá se pozdní člověk, zatížený zkušenostmi a poznatky tisíce a tisíciletí, prvotní svěžesti, síly a lehkosti. Jimi sestupuje proti toku časů k pramenům, k prvotním sladkým jistotám, k smyslné nevinnosti a celosti. Těm, kdož vidí v poesii a umění ztělesněný rozum, uniká tím vlastní ráz, kouzlo i význam těchto útvarů jako hodnot životodárných a tím i kulturotvorných. V umění a poesii tryská mladost a síla světová a životní

a ne rozumnost nebo logičnost životní. V umění a v poesii organisují se poprvé síly, které zaplavují často z počátku ničivě život, aby jej posléze svažily a oplodnily. V dílech umění a poesie, pokud to jsou díla opravdová, vynáší tvůrce první nezkrocený oheň lůna zemského; ovládnouti jej, rozdělití jej, utřídití jej, zeslužebniti a zužitečniti jej, toť úkol dob příštích, které vytěžují takový čin a žijí z něho. Čin je vždycky cosi iracionálního, cosi, co lze ovšem logikou ex post zdůvodniti a vyložiti, ale co jí nelze předvídati ani uspišiti, co jest nedostupno rozumu analysujícimu i všem jeho metodám a nástrojům; a z činu žije právě umění a poesie. Čin jest výron síly a síla má ovšem svůj smysl v hospodářství vesmírném a své místo v soustavě logiky, ale logika může se jí přiblížit jen nepřímou, když se byla síla ochladila a rozměnila v užítkovost nebo účelnost. Sílu cítíme vpravdě vždy a všude jako cosi mimorozumového, nadrozumového nebo protirozumového; rozumnost jí může ex post ospravedlňovati, ale postavíme-li jí přímo před její zjev, děsí se jí jako něčeho, co se jí vymyká.

Odtud plyne již jasně poměr umění a poesie k mravnosti, poměr tak často a tak nešťastně rozebíraný a přetrásaný. Mravnost jest nejvyšší stupeň účelnosti a rozumnosti, a pokud jest jen to, vymyká se jí poesie a umění úplně celým svým rázem, jako se jí vymyká každá mladá síla. Nepravím tím, že umění nebo poesie jsou protimravné nebo nemravné – nikoli: jsou jen mimomravné nebo bezmravné, to jest nedají se hodnotiti morálkou rozumovou a užítkovou, stojí prostě mimo její kriteria. Tím nepopírám logičnost i umění nebo poesie, ani jejich etičnosti; nikoliv, umění a poesie mají svou logičnost, své důvody, svá kriteria, ale jsou to právě jejich logičnost, jejich důvody, jejich kriteria a ne logičnost, důvody, mravnost běžného všedního užítkového života. V umění a v poesii organisují se poprvé nové hodnoty životní a v síle, s jakou tryskají, bouří se, sváří se, organisují se, jest jejich logika i mravnost. Tyto síly jsou síly smyslné, a proto logika jejich i etičnost jest logika a etičnost smyslová, pod vědomá, celobytoštná, něco, co stojí proti vši historické dialektice, v jakou štípá a dělí ad usum delphini tyto hodnoty běžný praktický život. Všecka mravnost a logičnost umění a poesie jest, aby byly opravdu silné, aby byly dílem krásných mladých bohatých organismů – o ostatní starati se nejen nemusí, nýbrž nemají, poněvadž je to již zeslabuje. Umění a poesie, které jsou opravdu mladé a silné, mají již tím samým i pravdu i mravnost – to jest: jsou zestárlému světu nutné a nezbytné a svět již dovede zařaditi si je

8 Hodnoty kulturní a mocnosti životní

do soustav logických i morálních, dovede již z nich vylouditi mravnost, účelnost, užítkovost et tout le reste.

Tím však řekl jsem již také, že umění a poesie opravdová, poesie opravdu mladá a silná, nechce nikdy vědomě a úmyslně nemravnosti nebo protimravnosti. Nikoliv: stojí prostě mimo všechny tyto pojmy, jsou jí cizí a nepochopitelné. Jest smyslově nevinná a vůbec netendenční a bezelstná.

Člověk stojící mimo poesii a umění, pozorovatel – filosof, může ovšem zachovati si i před tímto divadlem vždycky poněkud znepokojivým svůj klid a svou víru, že konečným cílem všeho dění, každého děje a procesu lidského jest mravnost. Ale podtrhují: konečným cílem. Do té doby musí nechat prostě poesii vyžívat se a přinášeti jí důvěru, že se dovine sama posléze etiky a doorganisuje se nakonec mravních hodnot, dobojuje se zchladlé účelnosti a celkové přehledné rozumovosti. Nesmí však přistupovat k ní pošetile s rozumářským a mravnostním pravítkem a ukazovat jí přeúslužně k tomuto cíli nejkratší vzduchovou vzdálenost. Vzduchové vzdálenosti jsou totiž právě jen vzduchové vzdálenosti a chodí se jimi velmi pohodlně od města k městu jen na mapách; cesty pozemské jsou na štěstí rozmanitější, bohatší, kouzelnější, vinutější, klikatější, pestřejší, ale také loudavější; a také se rádo na nich odpočívá nebo chodí oklikami. Neboť náš pozorovatel – filosof musí míti tolik filosofického klidu, aby pochopil, že e nezáleží zde na cíli, nýbrž na procesu, kterým se dovíjí poesie nebo umění tohoto cíle. Cíl ten jest vnějšíkový a daný, ale proces, kterým se ho dosahuje, tvoří zvláštní ráz a kouzlo poesie a umění. Cíle tohoto dojde umění nakonec vždycky, jakmile jen dostatečně vychladne; až bude úplně vystydlé, bude pak i mravné, bude již nesvádné, neboť bylo zatím vyčerpalo všech svých sil v užítkových službách. Tohoto konečného cíle, žel, došlo tedy posud umění každé a není, dvakrát žel, také pochyby, že ho dojde i napříště. A starosti naší mělo by býti, ne aby došlo ho jak možno nejdříve, nýbrž jak možno nejpozději – bude to, opakuji, vždycky ještě dost brzy!

Goethe krásně a správně vytýká jako ráz tvorby opravdu básnické jakousi náměsíčnost. Opravdová poesie a opravdové umění hledá si zvolna cestu ve tmách, hledá si ji úzkostlivě hmatem, asi jako si ji hledá kořen stromu. Opravdové umění vyžívá plně milostnou něhu a požehnanou plnost chvíle – umí prodletí. Ne cíl, ale dráha sama, proces a děj sám je okouzluje a poutá. Opravdový tvořivý umělec nebo básník nemá intencí více než strom nebo jiná rostlina; má jako ony intenci jen jednu: chce růsti, poněvadž růsti

musí. Neznásilňuje a nerozrušuje se rozumovými záměry a účely. Cítí se orgánem, jímž se chce vysloviti síla. Všecka činnost jeho jest v tom, že jest jí poslušen a že jí povoluje. Chtítí a musiti kryje se v něm úplně; nechce než to, co opravdu musí. Tvoří z nutnosti a tlaku chvíle a jest ve svém srdci nevinně tím, co lidé z jeho díla učiní.

Vlastní kulturní nebezpečí, které vězí v racionalistickém a moralistickém stanovisku k umění jest v tom, že svádí a nutí skoro umělce, aby umění padělali a vyráběli po rozumových radách, záměrech a předpisech. Vlastní tvůrčí organický děj necení se a necítí se; jemu se nerozumí; nikdo neumí zahloubati se do jeho jedinečnosti a nenávratnosti; za proces žádá se ihned výsledek a cíl. I jest přirozené, že se vylhává tento výsledek a cíle že se dosahuje jen abstraktně, naoko a uměle. Za vnitřní organický růst a děj tvůrčí dává se náhražka, dává se rozumový a abstraktní překlad, opis nebo padělek tvůrčího mysteria. Množí se a množí se lžipoesie a lžiumění, které vlastní tvůrčí děj simulují; častěji a častěji vyskytují se díla, v nichž se o umění jen hovoří, v nichž se však opravdu nepodává. Lidé spokojují se tendencemi a soudí umění po hrubých racionalistických schemech; nesmírně odlišené a proměnné bohatství živého umění a vnitřního dění jest přemalováno několika hrubými vnějškovými patronami.

Taková doba podvádí sama sebe. Podobá se šilenci, který by chtěl živiti se chlebem malovaným za chléb opravdový. Získati chléb opravdový dá ovšem mnohem více práce; proces jeho vzniku od zrní, které se seje, až do těsta, které se mísí v díži a jež se sází do pece, jest zdlouhavý a trudný.

V žádné době nehemžilo se tolik padělků a náhražek uměleckých a básnických jako dnes. Nikdy nežili lidé tolik malovanými hody a nehřáli si tolik ruce u malovaných ohňů jako dnes.

Není kultu životodárných sil a mocností.

Lidé v pohodlném a zaslepeném sebeklamu spokojují se hračkami a žasnou pak, že život schne a vadne od kořenů.

III.

Znakem všech kulturních dob jest, že uctívají mocnosti životní a umějí užítí přítoku sil, který přinášejí. Vidí a ctí v nich cosi svatého; božství hovoří jim z nich. Nepodezírají jich, nezeslabují a neředí jich, neumlčují žádné z nich, nemrzačí žádné z nich; dávají jim nejprve vyžítí se. Opravdová kultura po pojmu svém posvěcuje všechny síly životní a hledá a nalézá pro všechny místa ve své organizaci, part ve svém duchovém orchestru. Kultura jest uvědomělá metoda životní a životní metoda neničí nic z darů a sil životních; to činí člověk jen potud, pokud jest ve stavu hrubého experimentování a žije od náhody k náhodě.

Živly iracionální jsou všem kulturám zastřená božstva, nositelé života. Svůj poměr k nim hledají a nalézají doby vpravdě kulturní v tom: chtějí je organisovati, dovésti jich vděčně užít, umístiti je tam, kde neškodí, nýbrž prospívají. Dionyský kult sil a mocností životních i jejich opojného mysteria nevyznačuje jen antiku, žije pod jiným jménem i v gotice. Smyslu pro pitvornost, nestvůrnost, karikaturní nespoutanost, temnému smyslu životní plnosti a bouřlivosti dovede antika popřáti, aby se vyžil na vázách, kde vytváří kreslířská arcidíla jedinečného rytmu i jedinečné výraznosti; a stejně gotika, toto umění nejkřesťanštější, dovede na svých katedrálách umístit výtvořiny nejbizarnější a nejchoulostivější, před nimiž by se křižoval dnes kdekdo a nejen dnešní klerikál. Ruskin výborně upozornil, jak podstatu gotiky činí tato svoboda, tato úloha vyžítí se celý volně ve tvarech nejbizarnějších, touha po kypivém varu životním, po jeho nepřebírané plnosti a pestrosti. A přeče díla v něž je gotická kultura a učlenila – katedrály – jsou celost sama, konstruktivnost sama, domyšlená logika sama, účelnost sama; jsou to organismy opravdu kulturní, věrné podoby soudobé společnosti, spjaté pod jeho velikých nadosobních hodnot.

Všecky síly životní, i nejtemnější, i nejméně přebírané, došly svého místa a určení ve velikém celkovém organismu; nepodřívají ho jako jed, ale nesou ho jako základy zdraví. Nesou ho, ale ovšem jsou i jím neseny. V tom jest tajemství kulturní organizace, že všechno nese i jest zároveň neseno, i slouží i vládne – ve svém okruhu a ve svých mezích.

Velikost kultury je v tom, kolik organisuje a jak jemně to organisuje. Ale

12 Hodnoty kulturní a mocnosti životní

není to dvojitý problém, nýbrž jeden problém: čím větší okresek má být zorganizován, tím přesněji, určitěji, odstíněněji, jemněji musí se to státi, ač má-li to být organizace opravdová. V opravdové organizaci musí být umístěna každá síla, a umístěna na místě jedinečném, jedině jí příslušném; čím více jest sil, jež musí být organizovány, tím více míst musí být pro ně vyšetřeno a celek jest pak tím bohatší odstíny a přechody.

Ale podmínkou takové kulturní organizace jsou nejprve pevná kritéria, bezesporné jistoty, absolutní hodnoty: z nich mohou být teprve odvozeny hodnoty relativní. Kde není těchto velikých bezesporných jistot, kolísá a chvěje se neustále všecko; odtud i nervosní strach, vlastní naší racionalistické době, z temných mocností životních (z těch, jimiž právě žije umění a poesie) nebo alespoň nedůvěra k nim: společnost špatně sklíněná, společnost neopřená o jistoty nadosobní děsí se jejich nárazu, poněvadž počítá neustále se zhoubnými otřesy, s možností, že bude jimi rozryta a podryta. Společnosti o absolutních věrách, o nadosobních jistotách strachu toho neznají – a již tím jest jim dán největší dar, pravá kulturní milost, která může být dána člověku. Strach a utrpení ze strachu – v to dá se svěsti všecka bída lidská, alespoň to z ní, co nejvíce pokořuje, nejvíce ztročuje a ochromuje člověka, co nejvíce otravuje samy kořeny radosti životní a podryvá všecek charakter a jeho hrdost. Kultura jest teprve tam, kde není strachu a kde není utrpení ze strachu – každá kultura jest kultura životní radosti. Sejmout pokořující kletbu strachu s duše lidské, hle, toť sám konečný cíl kulturní.

Vytvoření lidské osobnosti není nic víc na překážku než strach – a osobnost jest první a základní hodnota kulturní. Kde není osobnosti, není kultury, ale kde není jistot nadosobních, není dvakrát kultury, poněvadž není ani osobnosti, která by mohla státi bezesporně a pevně, radostně, silně a nebojácně na své postati. Aby mohla státi pevně a bezesporně, musí mít vymezený okruh: v něm vládne, za ním jest poddána; v něm nese, za ním jest nesena; v něm podpírá, za ním spočívá.

Jak upravit poměr osobnosti a hodnot nadosobních, jak vymeziti a tím upevniti osobnost a opsati ji hodnotami nadosobními, to je vlastní problém kultury, a staré kultury řešily jej s jemností a silou, před nimiž se musíš zachvět i dnes. O věcech duchových byly sjednány úmluvy, které byly podkladem i všeho života všedního a hmotného. Tyto hodnoty nadosobní poutaly i osvobozovaly. Osvobozovaly: snímaly s duše jednotlivcovy břímě, jehož nemůže unést žádná duše, břímě hloubání, věčných pochyb, nejistot

y, strachu – břímě, které dnes musí bráti na sebe jednatel, chce-li býti mravní osobností, břímě, opakují, s ním není. Neboť jednatel, žádný jednatel, a budiž sebevětší, nemůže rozřešiti si sám všechny věci života a smrti, rozuměj rozřešiti je kulturně plodně a kladně, to jest rozřešiti tak, aby řešení ta vedla a inspirovala jej k činům, k dílům, ke kladným tvůrčím hodnotám. Kultura dávala člověku tradiční řešení životních záhad a usnadňovala mu tím nebo lépe řečeno umožňovala mu tím jeho životní úkol; člověk je přejímal a tím osvobozoval se od hořkosti neplodného hloubání – tím uvolňoval si sílu k vlastním tvůrčím činům, k čemusi kulturně kladnému, k tvorbě nových hodnot. Stará tradice a konvence postavila jej na pevnou půdu, vykrojila mu ze světa nekonečných možností, sporů a pochyb pevný a určitý kruh skutečnosti a jistoty bezesporné a odtud, opřen jsa o něj, spočívaje v něm jako ve své ose, nehloabal, nehádal se a nepřel se se stíny a mátohami svého rozumu, nýbrž tvořil.

To jest vlastní příčina jevu, že naší době nechybí nic víc než opravdové osobnosti. Talentů, možností, problémů, pochyb, zoufání i nadějí jest tolik, kolik jich nikdy nebylo, ale celých a hotových děl, činů, kladů a jistot kulturních méně než kdy jindy. Všecko staré umění bylo vázané a poutané a v tom byla síla jeho. Dnes, kdy se uvolnilo, vidíš jak často se roztrhává nebo zabíhá k cílům, kterých nemůže býti dosaženo. Přejímá řadu problémů podstatně spekulativních, jež nejsou z jeho říše, které unikají jeho nástrojům i výrazům a jichž ovšem nemůže se dořešit. Vypouští si z rukou, co může dáti, a nedosahuje toho, po čem touží. Jakási trapná, nespokojená problematičnost jest znakem umění dob nekulturních; časté omyly v nosnosti a způsoblosti prostředků, v dosažitelnosti a plodnosti cílů; schválná a vyvzdorovaná, neplodná a křečovitá vyjímečnost za plodné, široké, spolehlivé, laskavé a oblažující pravidlo.

Z mocnosti životní kleslo zde umění na soukromou zábavu a soukromý trud milovníků. V takovém umění může se soustřediti mnoho vtipu, bystrosti, talentu, kritičnosti, práce i tragiky – jen jedno ne: čin, kladný čin a kladné hodnoty tvořící kulturu. Neboť tyto kladné hodnoty jsou vždy výrazem lásky k životu, lásky, která touží obejmouti a zažehnouti celý svět, nikoho nevyklučujíc, a přitakává životu přes všechno, všemu navzdory, velikou poslední vnitřní osudností. Kde není této lásky k posledním velikým kladům životním, nemůže vzniknout umění opravdové, umění jako kultura osobnosti. Osobnost není vyjímečnost, není podivínství, není vzdor, není

14 Hodnoty kulturní a mocnosti životní

schválnost a osamocení: osobnost volá po společnosti, domáhá se jí jako svého korelátu. Osobnost jest cosi, po čem táže se život a čím společnost lidská odpovídá. Umění, které žíví se z negativnosti, ze vzdoru nebo hůře ještě z opovržení k velikým nadosobním kladům, jest vždycky malé; a nezdá-li se malé svým vrstevníkům, tím hůře pro ně: budou souzeni a odsouzeni i s ním, až spadne na ně mlčení první veliké noci – jak hasne v ní všecko, co nesvítí vlastním světlem!

IV.

Kulturní život starých i starších dob měl svou nejvyšší nadosobní ideu v náboženství. To byla poslední duchová jednotka, v níž ústily všechny síly životní, pod níž podřadily se všechny hodnoty kulturní: osa, kolem níž gravitoval celý svět duchový i hmotný. Náboženství dávalo poslední konečná kritéria vši činnosti lidské: kritéria mravní jako estetická, hospodářská jako vědecká odvozovala se z něho přímo nebo prostředně. V něm tkvěly kořeny architektury jako poesie, v něm byly dány jejich možnosti vývojové i jejich mez. Náboženství přinášelo životu všechny živly jednotící, všechno, co vzdoruje vůli osobní a putá ji v nutnost, všechno, co tvoří styl. V posledních cílech nebyly možné osobní odchylky, v posledních cílech bylo lidstvo sjednocené: tím byly životu dány ty jistoty duchové, které činí z něho kulturní útvar. Život byl posvěcen jistotami nadosobními; instituce společenské měly svůj smysl v tom, že prostředkovaly tyto duchové dary.

Říkává se často: moderní člověk nemůže prý dnes pochopit, jak byly možné války náboženské, boje, které měly příčinou takovou nebo onakou formulaci dogmatu, boje o iota, které činí rozdíl mezi slovy homoiusios a homousios. Moderní člověk, který tomu nedovede rozuměti, má opravdu zakrnělý smysl kulturní. Vpravdě ve sporech o dogmata náboženská byly uzavřeny spory o celou správu životní, soukromou i veřejnou, o řadu útvarů společenských, o sám ráz umění, vědy, poesie i mravu. V posledním velikém náboženském zápase, jenž byl bojován mezi protestantismem a katolicismem, byla zúčastněna řada nejdůležitějších otázek moderních, národohospodářských i vědeckých, filosofických i architektonických. Zde rozhodovalo se mimo jiné o rázu příštího moderního románu jako o formě příštího moderního dramatu.

Dnešní život ztratil tuto ústřední osu a odtud kulturní bída jeho: s náboženskou konvencí ztratilo umění nebo alespoň znesnadnilo si neobyčejně možnost stylu; žije dnes jen jako výjimka, jest znemožněno jako veliká životní mocnost a kulturní útvar. A nebude lépe, pokud nebudou vytvořeny nové hodnoty nadosobní, nové jistoty všeobecně sdílené, jež postaví hráz dnešní subjektivní rozkolísanosti a které ozdraví a soustředí

16 Hodnoty kulturní a mocnosti životní

všeobecnou vůli k novým velikým projevům.

Křesťanství, které vytvořilo v Evropě kulturní konvenci, jest dnes mrtvé nebo alespoň vystydlé, neplodné, ochromené. Nemluvím ani o pozitivních státních církvích – mám na mysli samého živého ducha křesťanského. Positivní úřední církevní křesťanství jest dnes všude vyhaslý troud: historický formalism, hledíš-li na věc theoreticky, policejní přísluhovačství státu, patříš-li na věc prakticky. Ale sám duch křesťanský stojí tu jako vyhaslá studená mátoha. Křesťanský duch nemá dnes, co by dal a řekl většině lidí; většina lidí domnívá se, že se obejde dnes bez tohoto ducha a opravdu obchází se bez něho, a prostý spravedlivý pozorovatel musí přiznati, že nedopadá to konec konců hůře s nimi, než by to dopadlo, kdyby žili církevně; naopak: takto žijí čestněji a upřímněji. To pozorování musí zaznamenat spravedlivý pozorovatel, byť jej bolelo sebevíc, a bolet opravdu má proč.

Křesťanství má pesimistický předpoklad, předpoklad, který dává mu teprve smysl. Jeho podmínka a sám smysl jeho existence jest přesvědčení o bídě a utrpení života pozemského. Křesťanství jest nesené myšlenkou na vykoupení z tohoto života; křesťanství slibuje ti, že ti dá duchová křídla, která tě vynesou z tohoto slzavého údolí. Ale dnes život pozemský veliké většině lidí není slzavým údolím a velké většině lidí žije se v něm ne-li dobře, aspoň snesitelně nebo obstojně. Přišla věda a přivedla pokrok techniky, hygieny, výchovy a učinila zemi hostinnější, než byla v době, kdy křesťanství pracovalo o své vůdčí myšlence slibu vykupitelského a hlásalo ji chudákům a vyděděncům. Země i život jsou opravdu dnes hostinnější, alespoň lidem chytrým – i to přiznati jest povinnost prosté spravedlnosti. Lidem chytrým, opakují, a dodávám: a škola stará se dnes opravdu o to, aby k této průměrné chytrosti uzpůsobila co největší počet příštích lidí. Celý názor světový, celé hodnocení života změnilo se za těchto nových podmínek: život necítí se jako cosi provisorního, nýbrž jako cosi konečného. A účelem jeho jest štěstí různě pojímané, ale vždy štěstí co největší a pokud možno největšího počtu lidí. Člověk vžil se s kladnou smyslností do přítomnosti; důvěřuje optimisticky svým smyslům, věří v štěstí, které mu mohou zprostředkovat nebo zaopatřit. Tím jest křesťanství stržena pod nohama sama půda, na níž stojí, tím jest ochromeno ve svém ústředním nervu.

Znakem každého opravdového náboženství jest potřeba jeho, nutnost jeho:

opravdové náboženství jest výkřik vyražený z tísně a úzkosti doby; v něm organisují se její nejhlubší potřeby, ono rozvazuje jazyk jejím nejskrytějším úzkostem i nadějím. Svět nemohl v určitou chvíli obejít se bez křesťanství: jen tak jest možno pochopiti jeho úspěch. Ale dnes opravdu křesťanství veliká většina lidí nepotřebuje: proto ustupuje ze života a jeho dílen do theologických a filosofických poslucháren, stává se předmětem vědeckého a historického badání, i sentimentální hračkou salonních dam. Ono, které kdysi sytilo jako denní chléb miliony a miliony srdcí nejčestnějších a nejlepších, klesá dnes častěji, než se zdá, na opium nebo brom lidí o rozbitých nervech a vyprahlé, popleněné duši, věčně nespokojené a věčně žíznlivé. Je-li dnes kde ještě cítit, byť lehce, vlání živého ducha náboženského, jak vznášival se původně nad zástupy z evangelia, jest to snad již jen v záchranných akcích, obrácených ke společenským vyděděncům velkoměstským, jako jest Armáda spásy. Pitvornost a hřmotný nevкус jejího ceremonielu nemůže myslící duši a citlivému srdci zahlušiti skutečnost, že zde volá cosi v důvěře a lásce do propastí bezejmenné bídy a pošlapaného lidství tisíců a tisícův ubožcův a doufá v čestnou a lidskou odpověď. –

Dnešní názor světový a názor nábožensko křesťanský stojí příkře proti sobě. Křesťanský názor nedůvěřuje smyslům a za klam pokládá všecko štěstí zemské; cílem jeho jest buditi podezření a nevíru v štěstí a rozdmýchávati touhu po duchové velkosti, která umí jím opovrhovati. Jako všechny názory náboženské jest i světový názor křesťanský v nejlepším jádře svém heroický a pesimistický a zavrhuje kult požitku i chytráctví utilistické. A právě těmito stránkami stal se mocným fermentem kulturním: kultura opravdu tvořivá nemá horšího nepřítele nad kult štěstí, požitku, užítkovosti a všeho chytráctví terre à terre. Umění, poesie a kultura, které se stávají nástroji těchto hedonistických požadavků, zvrhují se rychle, zmalerňují, pustnou a hynou. Jest třeba připomenouti si jen, jak všechna veliká poesie řecká – např. poesie Aischylových nebo Sofoklových tragedií – nemá nikterak cílem poskytnouti estetický požitek, jak mu rozumíme dnes, nýbrž vyvolati náboženský otřes nitra divákova, probuditi jeho smysl pro temný děs a strašnou nejistotu života a zesíliti tak cit hromadné pospolitosti nábožensko národní – vesměs tedy účely bohoslužebné a kulturní, ale ne požitkové. Nikdy nedá se změřiti patrněji kulturní úpadek dnešního umění, než uvědomíš-li si, že všechno dnešní umění vyrábí se jako požitek (i to, které toho popírá), kupuje se a platí se jako požitek, ba i staré umění, které má ráz

18 Hodnoty kulturní a mocnosti životní

zcela jiný, nazírá se jen sub specie požitku a ohřívá se a upravuje se za tímto účelem – a opravdu, dnešní člověk by ho jinak již nechápal!

Dnešní umění nebouří již a neděsí již, lechtá jen a – v tom jest propast hanby, poněvadž propast pokrytectví – lechtá nejvíce tam, kde se ve své perversitě dobře smluvené s perversitou čtenářovou nebo posluchačovou a divákovou tváří, jako by chtělo děsit.

V.

Nikdy nebylo častěji nadarmo bráno slovo volnost, nikdy nebyl pojem tento hůře chápán, nikdy přeceňován více než dnes: a v tom právě jest konec konců celá naše nekulturnost.

Volnost, příroda, život jsou slova, jichž zneužívá dnes kdekdo, jimiž zaklíná se stokrát denně každý pracovník, do nichž bije jako do bubnu každý veřejný vyvolavač, jimiž troufá si přehlušiti a opravdu přehlušuje kdykoli na tržišti tichou vnitřní hudbu hodnot uměleckých i kulturních: stylu, formy, zákona. Nemůžeš vyjít na ulici, abys nebyl zmámen křikem po volnosti, který se zvedá odevšad. Lidé myslí, že vyslovili poslední moudrost světa, poslední vymoženost kulturní, podtrhují-li co nejučtější: volný sloh, volné divadlo, volné směry, volné umění. A snad teprve desttisíc člověk cítí, že jest to buď samozřejmá banálnost, truism nebo kontradikce.

Styl, jde-li opravdu o styl, jest naplnění nutnosti, a umění, je-li umění vpravdě a ne jen ukradenou frází, jest naplnění zákona a formy.

Vybrati z tisíceré možnosti jedinou nutnost – hle, toť umění, toť styl.

Celý žalostný omyl dnešní dá se vysloviti: běře se za cíl, co jest pouhé východisko.

Volnost sama nestačí k vyvedení řádného díla, ani díla sebemenšího, ale volnost sama dovede zahubit možnosti i k dílům největším a nejsilnějším.

Dnešní doba nemá uměleckých talentů o nic menších, než je měly veliké epochy historické a kulturní; a přece tam titíž talentové vytvořili díla hodnoty nesmrtelné, která nebudou zapomenuta, pokud bude žít lidský duch a lidské srdce, kdežto zde titíž talentové nesvedli víc než kuriosity, osamocené zlomkovité výjimky, cosi křečovitého, roztráštěného a rozrušeného, co nese si na čele napsaný znak smrti, něco strakatého, napjatého, úmyslného a marného, po čem slehá se již mlčení jako na poušti prach na chvílku mělce rozvířený.

Odkud tento rozdíl účinku?

Prostě z toho, že v minulých dobách narodil se talent do pevné duchové organisace, která ho dovedla užití a vytěžití na svůj i jeho prospěch tím, že jej dovedla sepjati, kdežto dnes rodí se do duchového zmatku, který může jen rozmnožiti a stupňovati, ale jehož nemůže ovládnouti, překonat

20 Hodnoty kulturní a mocnosti životní

a učlení v hlubší a vyšší sklad a řád.

Řadu moderních talentů, a ne nejslabších, roztržila volnost: zlákala je k cílům, s něž nebyli, ve směry, kterých nedovedli organicky vyvážit, rozrušila jim vnitřní rovnováhu a roztržila je pak snadno. Zaběhli se v cosi, odkud není návratu: v mátožnost bezmezí. Nebyli spoutáni včas, omezeni podmínkami, sevřeni v břehy a hráze, zeslužebněni k cílům zcela určitým a blízkým: nenaučili se nikdy sloužit a proto nedovedli nikdy vládnout.

Flaubert, nepřekonaný myslitel o umělecké etice a životosprávě, jakých není mnoho, sevřel tisíce t.zv. uměleckých tragedií do těchto dvou vět: „Malé potůčky, když vystoupily ze břehů, tváří se jako oceán; schází jim k tomu však jedno: rozměry! Zůstaňme tedy řekou a točme mlýnské kolo.“ Všecko nebezpečí modernismu, jehož neznały uzavřené doby kulturní, jest zde pověděno s rozhodností, jasností a určitostí, jichž jest schopen jen veliký intelekt opřený o srdce poctivé do příkrosti a čestné do střízlivosti.

Každý má tolik volnosti, kolik si jí dovede vzít svým tvůrčím činem. Není dob volných a otrockých, jsou jen doby velké a malé: velké dovedou posvětit nutnost a vykoupit život, malé promrhávají životní možnosti a rozbíjejí umělecké formy. V mezích konvencí nejužších a nejtěsnějších dovedou veliké doby vytvořit díla bohatá a jadrná, kdežto doby malé nesvedou nic s volností co nejširší: všecko, co dovedou, jest, že v ní utonou. Tak jest pravda, že pravá volnost jest statek ryze vnitřní a že se kryje s posvěcenou nutností zákona: Racine a Poussin, kteří tvořili spoutáni jsou konvencemi co nejtěsnějšími, dovedli v nich dopnouti se vyšší duchové volnosti a dobrati se většího psychického bohatství melodického než na příklad Schiller v Loupežnicích, kteří jsou jedna licentia poetica ve všech vztazích, nebo Böcklin. Byli velicí tanečníci, kteří tančili v brnění, a tančili v něm své umělé tance nejen s větší grácií, ale i s větší pružností, silou, křepkostí, švarností než jiní volní a nezátížení, kteří se rozbíhali ze široka k prázdným a pitvorným kozelcům a přemetům.

Ke kultuře není prvním požadavkem volnost, nýbrž duchová jednota. Volnost tvoří neustále život sám sebou, jak plyne, neboť tokem svým ruší již jednotu, která musí býti stále znova a znova svářena napětím vši lidské vůle. Život, příroda, empirie pronikají všude a všude odplavují konvence.

Všecka opravdová tvorba jest v tom, zpracovávat životní dojmy a pocity ve formy. Prostý, netvořivý člověk jest příživník života: zužívá prostě svých dojmů, tyje z nich náladově – tvůrci nejsou však dojmy nic jiného než

materiál výrazu, než abeceda všeobecně srozumitelná, v níž píše svou nejvnitřnější vizi, která nemá vzoru v přírodě. Každý tvůrce jest stavitelem: z dojmů buduje něco, co v nich není; dobývá z nich hodnotu, která jest nejen cosi většího, ale i toto genere jiného než jejich součet. Prvkům, živlům, částem dává smysl celkový, kterého v nich není; z dojmů tyčí stavby stejně smělé, umělé a pevné, jako jsou věže nebo ohrady, chrámy nebo paláce, které vyvádí stavitel z kamene nebo z cihly; dojmům dává hovořiti řečí, kterou v ně vložil a jež není řečí jejich.

Tento zázrak jest možný jen tak, že dojmy byly přeorganisovány, přehodnoceny, sestylisovány v útvar nový a jiný, než v jakém vystupují v přírodě a v životě. Z těchto přírodních útvarů musily být jedny živly vyloučeny a z ostatních zbylých jedny bylo nutno nadřaditi a druhé podřaditi: bylo nutno vytvořiti řád, žebřík hodnot, hierarchii – podobenství poslední veliké jednoty světové, která prochvívá duši tvůrce a nítí ji k lásce tvořivé.

Forma předpokládá přesvědčení o jednotě – přesvědčení o nutnosti jednoty a ne o nutnosti volnosti. Jen doby, které jsou přesvědčené o nutnosti jednoty, jsou silné doby kulturní: ať prvotní antika, ať gotika. Doby přesvědčené o nutnosti volnosti jsou dobami rozkladu: dnešní kulturní a umělecká bída počíná se renesancí, která se soustředila ve snahy po volnosti a roztržila posavadní nádhernou jednotu v tříšť specialit. Přesvědčení o jednotě světové jest ztraceno a ztracena jest víra v pevná duchová kritéria: jednotlivec stává se sobě měrou všech věcí a touto měrou nedoměří se ovšem brzy ničeho jiného než vlastní bídy, malosti, podmíněnosti a bezcennosti. Původní jednotné dílo kulturní a umělecké rozpadá se v řadu prací odborných, osamocených a mezi sebou znesvářených. A nyní teprve volá se na pomoc práce a čeká se všecka spása od pouhé a prosté práce. Marně ovšem: neboť práce sama, budiž sebe vytrvalejší a oddanější, dovede stěží zabít nudu, ale nedovede bez vyšší posvěcující jednoty duchové stvořiti dílo, formu, která dovede překlenout a přetrvat život jedinečný. Práce sama nemůže stvořit nic, není-li jednou vlnou v celém roztouženém příboji světové víry a lásky. Tato osamocená, pavoučí, hořká a mlčelivá práce dovede vyvésti buď pouhé spotřební předměty užitkové nebo zajímavé rarity nebo posléze nudné a trpělivé, vysilující zbytečnosti, ale nikdy nevytvoří hodnot kulturních – ty jsou vždycky jen výsledkem práce společné, konané ve zpívajících zástupech. Této samotářské práce chytají se

22 Hodnoty kulturní a mocnosti životní

zoufalci, toužící ubíti své vnitřní prázdno, a není nahodilé, že byla právě v roztržitém nekulturním devatenáctém věku doporučována se všech stran tak naléhavě jako panacea: nikdy nebylo tolik lidí tak blízko zoufalství jako v tomto století.

Všecky hodnoty kulturní – krása, síla, velkost, mravnost – dají se pochopiti jen jako odraz vůle k jednotě, vůle milovati a věřiti nadosobně. Jen tak mohou pojmuti v sebe nesmírné a temné mocnosti životní a neochuditi je o jejich tajemství, které jest pokrmem radosti světové, stravou jejího plamene – toho plamene, na němž jedině mohou ohřát se lidská srdce ustydlější dnes, než byla kdy jindy.

POZNÁMKY

Ex post – dodatečně.

Ad usum delphini – pro potřebu mládeže, s vypuštěním závadných míst.

Tout le reste – všechno ostatní.

Homoiusios a homousios – bytostně podobný a bytostně jednotný; týká se věroučných sporů o podstatu Kristovy osoby mezi církví a tzv. arianismem ve 4. stol.

Terre à terre – přízemní, všední.

Truism – otřelá pravda.

Kontradikce – protimluv.

Licentia poetica – básnická volnost.

Toto genere – podstatně.

Panacea – všelék.